

звичайного; винятковий, незвичний; *екстраполяція* – наближене знаходження за рядом даних значень функції інших її значень, що містяться поза цим рядом.

Аналіз структури композитів засвідчує, що грецькі і латинські елементи поєднуються як з національними основами (архі+складний, архі+небезпечний, архі+потрібний, супер+гігант, супер+ядро, супер+жінка, супер+розум, ультра+звук, ультра+скло, ультра+сучасність), так й іншомовними, зокрема:

латинськими: *екстра+сенс* (лат. *sensus* – почуття, відчуття), *екстра+поляція* (лат. *polio* – обробляю), гіпер+паратиреоз (лат. (*glandula*) *parathyreoidea* – прищитовидна залоза), гіпер+пітуїтаризм (лат. (*glandula*) *pituitaria* – гіпофіз), гіпо+тензія (лат. *tensio* – напруження);

грецькими: гіпер+гідроз (грец. *hidros* – піт), гіпер+дактилія (грец. *daktylos* – палець), гіпер+динамія (грец. *dynamis* – сила), гіпер+естезія (грец. *aisthēsis* – відчуття), гіпер+кератоз (грец. *keras* (*keratos*) – ріг), гіпер+метрія (грец. *metron* – міра) гіпер+осмія (грец. *osmē* – запах, нюх), архі+диякон (грец. *diakonos* – диякон), гіпо+дерма (грец. *derma* – шкіра), гіпо+плазія (грец. *plasis* – утворення);

англійськими: супер+маркет (англ. *market* – ринок), супер+мен (англ. *man* – людина), супер+фініш (англ. *Finish* – закінчення);

французькими: ультра+фіолет (франц. *violet* – фіолетовий).

Таким чином, аналіз лексико-семантичних груп композитів із префіксоїдами на позначення надмірної якості, ступеня показав, що їх значення інтенсивності вияву ознаки мотивується не лише значенням префіксоїда, а й значенням слова, з яким цей формант сполучається. Складні слова з префіксоїдами сполучаються переважно з іншомовними основами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безпояско О.К. Синонімія інтернаціональних та українських префіксів // Мовознавство. – 1979. – № 6. – С. 66 – 70.
2. Даниленко В.П., Скворцов Л.І. Теоретичні та практичні аспекти нормалізації наукової термінології // Мовознавство. – 1980. – № 6. – С. 16 – 21.
3. Скляниченко Г.В. Гібридні похідні з іншомовними префіксами *сепер-*, *ультра-*, *архі*, *гіпер-*, *екстра-* із значенням інтенсивності // Українське мовознавство. Республіканський міжвідомчий науковий збірник. К.: Вища школа, 1987. Вип.14. – С.28 – 33.
4. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – 752 с.
5. І.Кочан. Творення термінів з міжнародними компонентами// Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. Вип. VI / Відп. ред. Л.О.Симоненко. – К.: КНЕУ, 2005 – С.48 – 53.
6. Обратний словарь русского языка. Около 125000 слов. – М.: Сов.энциклопедия, 1974. – 944 с.
7. Шанский Н.М. Аффиксоиды в словообразовательной системе современного русского литературного языка // Исследования по современному русскому языку: Сборник статей, посвящ. памяти Е.М. Галкиной-Федорук / Под ред. проф. Т.П.Ломтева, доц. А.А.Камыниной. – М.: Изд-во МГУ, 1970. – С. 257 – 271.

The article is dedicated to the analysis of lexical-semantic groups of the composites that are created with a help of productive Greek and Latin prefixoids with the mean of intensity (*arhi-*, *hiper-*, *-hipo*, *extra-*, *ultra-*); their word-formation structure is defined.

Key words: an afixoid, a prefixoid, a composit, a termiloelement, a formant, an international element, a derivat.

С. П. Шинкарук

ПОЕТИКА ДУАЛЬНИХ ОБРАЗІВ ПЕРШОСТИХІЙ У РОНДЕЛЯХ УКРАЇНСЬКИХ ПОЕТІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Представлена поетика дуальних і потрійних образів першостихій води, вогню, землі й повітря у ронделях М.Боровка, Н.Горішної, М.Йогансена, А.Мойсієнка та П.Поліщука. Показано особливості функціонування системи лексичних засобів і граматично-синтаксичних одиниць, принципи їх сполучення і комбінації у складній образній побудові.

Ключові слова: рондель, складне образне утворення, мовно-виражальні засоби.

Образ займає особливе місце у змістовому та мовному вираженні авторського світобачення та світовідчуття, у реалізації взаємодії між навколишнім світом, людиною і засобом здійснення когнітивних процесів [35, с. 6]. Як складник процесу мислення, образ є своєрідним результатом творчості [40, с. 11]. «При поєднанні образного мислення, уяви, фантазії, різноманітного сполучення асоціацій та природжених людських відчуттів людина виходить у позарозумовий», «запороговий зміст світу», який прозирає крізь неї мовою образів [31, с. 23; 36, с. 492]. І залежно від типу мислення, думка втілюється у стилістично окреслене, конкретне словесне вираження [13, с. 118-119], що в кожному новому поетичному контексті актуалізує певний сегмент із семантичного спектру [25, с. 23]. Відповідний контекст, системні взаємовідношення словообразу з іншими конститuentами тексту стають важливими чинниками образного «фруху, розвитку, видозміни» [9, с. 296].

Система «стилістичних особливостей, поетичних принципів і форм, властивих творчості того чи іншого автора» [22, с. 318] об'єднується у поняття поетики художнього ідіостилу, яку певною мірою визначають особливості авторського відчуття мови, вибір автором тих чи інших граматичних засобів, способів їх сполучення, комбінування, що надто важливо для «прочитання» канонічного тексту, яким є ронделевий вірш.

Рондель зараховують до твердих віршових форм, обсяг і строфіка яких є фіксованими [20, стб. 1059]. Вибір жанру передбачає дотримання поетом усіх канонічних ознак ронделевого вірша: він складається з 13 рядків, які мають таку систему римування: АБба абаАБ аббаА; перші два рядки першої строфи, третій і четвертий – другої, а також 13-й рядок – є обов'язковим римованим повтором. Особливе значення тверді жанрострофи мали у давній та середньовічній літературах, проте романтизм означив його як «перешкоду для вираження авторської індивідуальності» [21, с. 149].

Як середньовічний французький канонічний жанр, рондель неодноразово потрапляв у поле зору літературознавців (О. Веселовський, В. Жирмунський, С. Шафранов, В. Шишмарьов, В. Бурбело та ін.). Що ж до ронделя в межах української літератури, то протягом ХХ століття маємо лише поодинокі студії про нього в контексті досліджень загальної творчості письменників (А. Загнітко, А. Мойсієнко, І. Набитович, Г. Немченко, М. Пентилок, Л. Оліфіренко).

Рондель досить «молодий» жанр на теренах української літератури, хоч у ХХ столітті в ньому грали свою майстерність П. Тичина, М. Йогансен, Л. Мосендз, В. Стус, Яр Славутич, А. Мойсієнко, П. Поліщук, М. Боровко, О. Масикевич, Н. Горішна та ін.

Нерідко ціною у прагненні до поетичної майстерності стає глибина змісту і/або зміна структури вірша. Один зі шляхів створення справжнього мистецького твору у строгому канонічному жанрі був запропонований Г. Башлярю. За словами дослідника, уява письменника повинна «віднайти свою матерію» [2, с. 19], що має глибокі архетипні корені і отримати органічне вираження в потужних образах у творчості автора.

Ронделевий повтор як канонізована художня єдність, займаючи сильну позицію у вірші, вводить у поетичний текст ключовий образ, тему і зберігає своє лексичне наповнення й особливості синтаксичної організації протягом розгортання вірша. При цьому в кожній наступній строфі канонічний повтор набуває нових тематично-образних відтінків. Це зумовлене не лише впливом нового поетичного контексту, а й взаємозв'язками повтору і строфічного тексту на образно-семантичному, синтаксичному та інших мовних рівнях. У ронделевому повторі образна одиниця, перебуваючи у відношеннях з іншим образним словом, перебирає на себе частину ідейно-художньої інформації останнього і може частково перебудувати свою структуру [40, с. 9], перенести основне стилістичне та емоційне навантаження з одного свого компонента на інший, що детермінує подальший розвиток образної структури.

Найбільш повторюваними у ронделях українських поетів ХХ століття є образи *річки, села* (хати, домівки), *землі, вогню* (вогнища, сонця), що відсилають до архетипних першостихій землі, вогню, води і вітру. Поряд з такою лексикою наявні також лексичні одиниці, асоціативно пов'язані з цими реаліями, поєднані у численні тропи, стилістичні фігури, образні утворення.

Як стверджує Г. Башляр, поєднання стихій в одному образі може свідчити про прагнення матеріальної уяви зберегти в поезії розмаїття зовнішнього світу: «Формальній уяві потрібна ідея *композиції*. Уяві ж матеріальній – ідея *комбінації*» [2, с. 135-136]. Наприклад, поєднання в одному (дуальному) образі двох першостихій – вогню й води, як от: *Сонце сльозою упало за хмару* (М. Боровко 2003, 70) та *Сльоза пропалоє папір* (М. Боровко 2000, 78), або трьох – повітря, землі та води, пор.: *Розкиш фарб крилом прикрили ріллі І втопили в гайвороння крик* (М. Боровко 2000, 149). Саме через такі дуальні й потрійні образи розкривається внутрішній світ людини, світ дитинства, батьківської землі, що є для неї головними архетипами.

Термін «архетип» уперше вжив К. Юнг, який розглядав природні стихії серед неперсоніфікованих образів. У праці «*Душа і земля*» К. Юнг зазначав, що архетип – це «хтонічна частина душі, саме та її частина, через яку душа пов'язана з природою або, принаймні, в якій зв'язок душі з землею та світом найбільш помітний» [39, с. 156].

Окрім К. Юнга, у 50-60-х роках ХХ ст. першостихії досліджували Дж. Дюран («нумінозність міфів»), Ж.-П. Рішар, Н. Фрай (архетипні символи) та ін.. У сучасній філологічній науці архетипні явища в художньому тексті досліджували Г. Александрова, Е. Мелетинский, С. Пригодій, В. Топоров, Г. Усатенко, Ю. Шилков, Л. Шурко, І. Яковенко [1; 24; 30; 33; 34; 37; 38; 41].

Нетрадиційну для вітчизняної науки інтерпретацію художнього тексту, зокрема онірію води, землі, вогню, повітря, подає Г. Башляр («оніризм першостихій»). Саме онірична концепція Г. Башляра про природні першостихії та їх роль в інтерпретації художнього тексту була покладена нами в основу аналізу лексичного матеріалу ронделів, так чи інакше пов'язаного з першостихіями землі, води, вогню та повітря.

Метою нашого дослідження є поетика дуальних і потрійних образів першостихій води, вогню, землі й повітря у ронделях М. Боровка, Н. Горішної, М. Йогансена, А. Мойсієнка та П. Поліщука.

Поетика пов'язана з особливостями функціонування системи лексичних засобів і граматично-синтаксичних одиниць, «вибраних» автором залежно від його світовідчуття і типу мислення, з принципами їх сполучення і комбінацій у складній образній побудові, їх функціональним навантаженням та образним потенціалом у поетичному тексті ронделя.

Грунтуючись на таких теоретичних основах розуміння поетики дуальних образів, проведемо аналіз мовно-виражальних засобів у складних образних утвореннях у поетичних текстах ронделів зазначених українських авторів. Насамперед слід відзначити несподівані поєднання лексичних одиниць, асоціативно пов'язаних із різними стихіями, при утворенні складних тропів та/або фігур мови, що в конкретному контексті функціонують як індивідуально-авторські образи. У поетичному тексті з канонічним ронделевим повтором такі дуальні й потрійні образи несуть особливе функціонально-стилістичне навантаження і нерідко стають домінантою в образній системі ронделя.

У ронделях українських авторів дуальні й потрійні образні утворення тропічно виражені здебільшого генітивними порівняльно-метафоричними конструкціями, предикативними метафорами, різноманітними порівняльними конструкціями. Причому для кожної з чотирьох першостихій характерний особливий набір лексем – компонентів образних структур у поетичній мові авторів.

Найбільш частовживаною лексикою при вираженні *стихії води* є лексичні одиниці на позначення прямих відповідників водної стихії (води як такої, явищ природи), як от: *краплина, дощ*, та об'єктів (предметів, реалій), пов'язаних

із водною стихією через називання частин водоїм, реалій і характеристик водного ландшафту, реалій побуту (*річище, річка, ковчег, верша, келих*), істот і частин їхнього організму (*жерех, луска, зябра*), а також лексеми на позначення дій, пов'язаних із водою (*переливатися, розбризкувати, втопити*).

Стихію землі у ронделевих текстах найчастіше реалізують лексичні одиниці на позначення прямих відповідників стихії землі (землі як такої, рельєфних поверхонь), напр.: *земля, чорнозем, гора, кручі*, явищ, предметів та реалій, пов'язаних із землею через називання предметів побуту, знарядь праці, будівель, обробленої землі (*хата, дім, село, рало, рілля*), а також лексеми на позначення дій, пов'язаних зі стихією землі (*переорювати*).

У складі дуальних і потрійних образів *стихія вогню* представлена здебільшого такими її компонентами: лексемами на позначення реалій – прямих відповідників стихії вогню (вогню як такого, явищ природи), як от: *вогонь, промінь, сонце*, об'єктів (предметів, реалій), станів, асоціативно пов'язаних зі стихією вогню (предметів побуту, міфічних істот), напр.: *смолоскип, свіча, Ярило*, а також лексемами на позначення дій та ознак, пов'язаних із вогнем (*випалювати, пропалювати, горіти, спалити, висвітити, вогненний*).

Повітряна стихія у ронделевих текстах отримує вираження переважно в лексичних одиницях на позначення реалій – прямих відповідників повітряної стихії (повітря як такого, явищ природи), як от: *повітря, вітер, смерч*, предметів та реалій, асоціативно пов'язаних зі стихією повітря (реалій та істот тваринного світу, реалій рослинного світу), напр.: *птах, дзьоб, крила, небо, хмари, дерево*, а також лексем на позначення дій та ознак, пов'язаних із повітряною стихією (*лет, рости, позаростати, небесний, розхмарений*).

Серед мовно-виражальних засобів у досліджуваних поетичних текстах особливо характерними для поезики складних образних утворень є **генітивні порівняльно-метафоричні конструкції**. Родовий присубстантивний містить широкий спектр означальних відношень – від конкретної належності до загальної означальності, що лягає в основу «формування метафор із різним ступенем віддаленості зіставлюваних понять» [14, с. 33]. Багатозначність родового відмінка сприяє метафоричності поетичного тексту. Через перетин окремих полів тропіки суб'єкт і об'єкт («конкретне» та «абстрактне») максимально зближуються, що створює ефект образності і дає початок новому явищу – тропу-гібриду – метафорі-порівнянню [12, с. 7]. Останнє виражає якимсь спільне поняття і нерідко несе значно більше стилістичне навантаження, ніж інші генітивні чи безсполучникові конструкції у ронделевому тексті. Наприклад: *Гранчасте дерево дощу...* (А. Мойсієнко, 42); *Хмари призахідний берег* (М. Боровко 2000, 134); *Лискучі хмари в неводі небес // Пручаються, щоб обірвати пряжу* (М. Боровко 2000, 42); *Птах вечора у шибу заглядає* (М. Боровко 2006, 37).

Проте повністю до метафори такі побудови зарахувати не можна, адже в метафорі як компаративному тропі об'єкт, який зіставляється зі словесно вираженим суб'єктом, як правило, прихований.

З огляду на це нерідко можна визначити домінуючий лексичний компонент образної структури на підставі граматично-синтаксичних відношень між компонентами, співвіднесеності його з певною лексико-семантичною групою на позначення першостихій та інших ознак. Пор. подібні конструкції у рядках *Потоплено села ковчег* (М. Боровко 2000, 109) та *Променя плуг переорює тьму* (М. Боровко 2006, 39). Наразі маємо інверсивну побудову генітивної конструкції. Між номінативним іменниковим компонентом конструкції та дієсловом-присудком наявні відповідно об'єктні та предикативні відношення. Причому присудок передбачає виконувану дію підметом-суб'єктом та додатком-об'єктом дії: *ковчег потоплено, плуг переорює*, що визначено належністю реченневих компонентів до лексико-семантичного кола однієї першостихії, відповідно води та землі.

Лексичні одиниці у родовому відмінку пов'язані з дієсловом-присудком опосередковано через другий компонент конструкції, що синтаксично відсуває їх на другий план реченневої структури. Проте в потрійному образі вони займають домінуючу позицію, що зумовлено позначенням різних стихій компонентами генітивної порівняльно-метафоричної конструкції, пор.: *села* (земля) *ковчег* (вода), *променя* (вогонь) *плуг* (земля). Тропеїчно приклади представлені субстантивною метафорою на основі зооморфізації та міжречового уподібнення за схемою «абстрактне – конкретне».

Своєрідна образність утворюється на базі **сполучникового порівняння**, компоненти якого позначають реалії чуттєвого пізнання дійсності, тобто можуть бути пізнані людиною емпірично, як от у рядку із виразною зооморфною метафоризацією: *Торф дотліва, як зябра призабуті // Рибин, котрим перетяли потік // Останні табуни очеретів* (М. Боровко 2000, 50). Однією з особливостей порівняння є його граматична організація, де синтаксична конструкція, що виражає об'єкт порівняння, змістово доповнюється підрядною частиною. Саме тому стає можливим уникнути «порога» сприйняття порівняльної конструкції.

Через раціональне та уяву, за допомогою асоціацій за принципами подібності або суміжності в часі або у просторі тощо автор може перетворювати враження про конкретний предмет на певний гносеологічний образ, котрий постає як «щось нове, якого раніше ніколи не було» [36, с. 483; 17, с. 125]: *Повітря, як настоянне вино, // П'ють поспіхом веселі перехожі* (М. Боровко 2003, 90). До образно-поетичного кола архетипу повітря, на думку Г. Башляра, насамперед належать мотиви польоту і падіння, поезика неба, крил, вітру, блакитного кольору, сузір'я, хмари, туману, дерева та його крони [3].

Як бачимо, індивідуально-авторський образ повітря у наведеному прикладі побудований не лише на базі сполучникового порівняння, а й містить предикативну метафору.

У порівняльній сполучниковій конструкції іменник *повітря* функціонує як суб'єктний компонент і співвідноситься із об'єктною частиною, розширеною за рахунок епітетизації корелята-об'єкта (*повітря, як настоянне вино*). Проте характер такого взаємозв'язку суб'єктно-об'єктних компонентів тропа визначає дієслово-присудок *п'ють*. У такому разі суб'єкт порівняння пов'язується із об'єктною його частиною опосередковано через дієслово *п'ють* як визначальну характеристичну ознаку. У структурно-синтаксичній організації речення іменник *повітря* відіграє роль додатка, який корелює із дієсловом-присудком (*п'ють*) через підрядну опосередковано означальну частину, що прямо з ним пов'язана

(як *настояне вино*). Отже, зазначене сполучникове порівняння тропеїчно є компонентом більш широкого утворення – предикативної метафори.

При цьому було помічено, що значення дієслова-присудка асоціативно пов'язане зі стихією води, що в образному вимірі надає *повітря* властивості текучості.

Також в образному вимірі слід виокремити лексему *вино* як «субстанційний архетип світу матерії», обов'язковою ознакою якого є *чистота*; як «універсалія, що вміє ставати *особливою*, в будь-якому разі, якщо вона зустрічає філософа, що вміє його пити» [4, с. 306, 309]. Її архетипні корені торкаються двох стихій – землі та води.

Враховуючи архетипну побудову лексеми *вино* та вираження тропеїчних структур лексичними компонентами на позначення різних стихій, зокрема стихії повітря (*повітря*) і води (*н'ють*), наведений приклад визначаємо як потрійний індивідуально-авторський образ. Він утворений на основі трьох першостихій, одна з яких (земля-вода у лексемі *вино*) приховує глибокі архетипні корені, і тому такий образ не може бути «прочитаним» без належних знань. Механізм утворення потрійного образу можна вважати таким: «стихія повітря (*повітря*), як стихія води й землі (*вино*), здобуває властивість водної стихії (*н'ють*)». Окрім того, виходячи з різних способів сприйняття дійсності (*повітря* – до нюхового, *н'ють* – до смакового), образ повітря у цьому поетичному контексті відносимо до синкретичних образів.

Особливий інтерес щодо поєднання стихій становить образ тіста, що має одні з найбільш давніх архетипних коренів. Наприклад, у ронделях М. Боровка:

Село – немов празничне тісто.

Та випекти не всяк мастак

Діжа велика – взяти як?

Мала діжа – так тісту тісно.

Вже й приловчились. Слід зловісно

Від бруду рук, мов зодіак...

Село – немов празничне тісто.

Та випекти не всяк мастак.

Валькують, мостять – буде містом...

Попробували – мов наждак.

І знову роблять все навспак.

Під мудрим керівництвом, звісно.

Село – немов празничне тісто. (М. Боровко 2000, 121)

Сюди ж відносимо і мотиви тягучості, замішування тіста, глини, праці тістоміса: *Приходять вісті із села, // Замішані на болоті й тузі* (М. Боровко 2000, 52); *Але десниця впроцудється в глину; І світ в основу глини проника* (М. Боровко 2000, 74).

В образі тіста поєднуються дві стихії – земля і вода. Остання є найбільш зручною для ілюстрації комбінування властивостей різних стихій [2, с. 136]. Як зазначає Г. Башляр, стихія води комбінує та групує образи, розчиняє субстанції. Вона вносить неперервний зв'язок між образами, м'який рух образів, завдяки якому марення та уява, прив'язані до конкретних предметів, «пускаються берега» [2, с. 31, 33]. Пригадайте, зокрема, наведені приклади поєднання води і землі в одній лексемі (*вино*), порівняльно-метафоричній конструкції (*села ковчег*) і сполучення води й вогню у подібній синтаксичній побудові (*променя плуг*) тощо.

Окрім того, тісто є однією із найбільш фундаментальних та основних схем глибинного матеріалізму, коли форма витісняється і розчиняється. Адже воно виражає проблеми матеріалізму в елементарних формах (і в формах поєднання стихій) настільки, наскільки звільняє нашу інтуїцію від турбот про форму, яка переноситься на другий план [2, с. 150]. Натомість автор переймається формою випеченого тіста (*Діжа велика – взяти як? // Мала діжа – так тісту тісно*), що проєктується на долю села: *Валькують, мостять – буде містом...; І знову роблять все навспак.*

Реченнева структура ронделевого повтору *Село – немов празничне тісто. // Та випекти не всяк мастак* (М. Боровко 2000, 121) побудована на основі **порівняльної конструкції з часткою немов**. Такі частки свідчать про «можливість зв'язку того, що говориться у присудку, відносно підмета: ознака, виражена присудком, стверджується наявною в підметі не в категоричній формі» [18, с. 136; 19, с. 12-14].

Порівняльна конструкція входить до більш широкого синтаксичного утворення – складносурядного речення із протиставними відношеннями між частинами. Хоча формально-синтаксично між ними наявна крапка. З огляду на функціонування дієслівної лексеми, асоціативно пов'язаної з тістом (*випекти*), у другому рядку вірша продовжується розгортання образно-метафоричного плану, започаткованого об'єктом порівняльного речення.

Слід зазначити, що «формальна» крапка між частинами складного речення є не лише ознакою авторського стилю, але й даниною канонічним вимогам жанру. У прагненні зберегти насамперед синтаксичну структуру ронделевого повтору, зокрема і при усіченні другого рядка в кінці вірша, автор не втрачає на образно-змістовому наповненні повтору, супроводжуючи його вдалим контекстом. Останній, у свою чергу, на синтаксичному рівні нерідко відділяється крапками, що є лише формальними показниками клавзули наприкінці віршорядка. Наприклад: *Діжа велика – взяти як? // Мала діжа – так тісту тісно; Валькують, мостять – буде містом... // Попробували – мов наждак. // І знову роблять все навспак. // Під мудрим керівництвом, звісно. // Село – немов празничне тісто.*

З огляду на співвіднесеність лексем-компонентів порівняльної конструкції, образ села як тіста має за основу таку комбінацію: «стихія землі (*село*) як стихії землі й води (*тісто*)» і є домінуючим образом у ронделевому вірші М. Боровка.

Найбільш уживаним та особливо характерним для поезики дуальних образів у поетичній мові українських авторів є **предикативна метафора**. Умовою її реалізації у поетичному тексті ронделя є вживання дієслова-присудка, співвідносного з однією стихією, що пов'язаний предикативно-об'єктними та ін. відношеннями з іменником-підметом чи додатком на позначення іншої стихії. Наприклад: *Напитай мені, брате, хату, // Щоб корінням росла з Дніпра* (М. Боровко 2000, 77); *Загається, а сонце вже на пружі // Вечірні крила важко опуска* (М. Боровко 2000, 95).

Виняткового функціонально-стилістичного навантаження в дуальних образних утвореннях набувають лексеми-іменники на позначення рельєфних поверхонь, як от: *Росте гора, ржавіє тайни кліть...* (М. Боровко 2000, 117). Як

правило, такі лексеми перебувають на периферії образної системи віршів, що спричинене їх особливою функцією – визначати просторові межі події чи бути об'єктом виконуваної дії (в ролі додатків). У центрі образу «рельєфні» лексеми-іменники перебувають тоді, коли функціонують у ролі підмета або входять до групи підмета. Такий образ нерідко набуває антропо-, зоо- чи ботаноморфних рис за рахунок поєднання іменників у конструкції за схемою «істота – неістота» та за допомогою дієслова-присудка на позначення дії, семантично несумісної із підметом, що стає основою предикативної метафори. Наприклад, у наведеному віршорядку вона створена на базі дієслова-присудка на позначення дії, асоціативно пов'язаної з семантикою «проростання, зростання рослин», що okazіонально координує із підметом *гора*.

Okazіонального індивідуально-авторського звучання набуває додаток у реченні *І несподівано, і рано // Доцем позаростали дні* (М. Боровко 2000, 94). Як бачимо, периферійний член реченнєвої структури (*доцем*), виражений лексемою на позначення однієї стихії (тут – води), при прямих синтаксичних відношеннях із предикатом (*позаростали*), вираженим лексемою на позначення іншої стихії (тут – повітря), в образному плані перебирає на себе основне функціонально-стилістичне навантаження.

Іншу картину спостерігаємо у неповному ронделевому повторі. Як засвідчує аналіз двоскладних речень подібної структурної організації, співвіднесеність окремих компонентів у ронделевому повторі характеризується надзвичайно широкою варіативністю. Якщо предикативна основа двоскладного речення, яке охоплює увесь повтор, міститься у другому рядку ронделевого повтору, а в першому рядку – другорядний член речення, то в неповному ронделевому повторі на структурно-синтаксичному рівні «другорядна» частина двоскладного речення (*І несподівано, і рано*) виступає реченням, формально відокремленим від строфічного тексту крапкою. Здебільшого воно органічно співвідноситься з попереднім контекстом семантично та образно і нерідко переставляє акценти в образній системі всього ронделя. Пор. у першій і третій строфі: *І несподівано, і рано // Доцем позаростали дні. та Горить у просіці мені // Забутий честі цит багрянній. // І несподівано, і рано* (М. Боровко 2000, 94).

В образно-символічній організації ронделів українських поетів, зокрема у М. Боровка, важливого значення набуває лексема *рілля*, що представляє стихію землі та пов'язана одразу з двома стихіями – води і повітря. На це вказує зокрема кореляція іменника-підмета *рілля* (*ріллі*) з дієсловами-присудками *переливається* і *втопили*, асоціативно пов'язаними з водною стихією та поєднання з іменником-додатком *крилом* і прийменниково-іменниковою сполукою у ролі обставини *у небо*, що належать до стихії повітря: *Рілля переливається у небо // По жолобах і річищах долонь* (М. Боровко 2000, 28); *Розкіш фарб крилом прикрили ріллі // І втопили в жайвороння крик* (М. Боровко 2000, 149). Семантику водної стихії передають і лексеми *жолобо*, *річища* у першому реченні, де *рілля* уособлює течію річки. До стихії повітря також належить *жайвороння* у другому реченні, де *рілля* набуває зооморфних рис в одному контексті з іменником-додатком *крилом*. Отже, як бачимо, *рілля* займає одне з важливих місць у ронделевій творчості М. Боровка і, здебільшого, виконує функцію психологізації та динамізації образно-текстової структури вірша. У складних образних зтвореннях лексема є переважно центральним компонентом, інколи незважаючи на другорядну роль у синтаксичній структурі речення.

У ронделевій творчості М. Боровка компонентами предикативної метафори виступають також лексичні одиниці на позначення явищ природи і птахів (повітряна стихія). Такі одиниці перебувають у предикативних відношеннях із дієсловами-присудками на позначення переважно вогняної стихії: *Гуляє завірюха у селі, // Мов жінка на весіллі у кохання: // Віддавши тіло божевільним танцям, // Випаює і згадки, і жалі* (М. Боровко 2000, 46); *...Крила лелечині, // Спокій спалили у реченнях* (М. Боровко 2003, 20).

«Вогонь – це щось глибоко особисте й універсальне. Він живе в серці. Він живе у небі. Він виривається із глибин речовини назовні, як дар любові. З усіх явищ жодне настільки явно не наділене властивістю вбирати протилежні значення – добре та зле. Вогонь суперечливий, і тому це один із універсальних початків пояснення світу» [5, с. 19-20].

Посднуючись із іншими стихіями, в поетичному тексті лексичні одиниці, так чи інакше пов'язані зі стихією вогню, здатні до значного розширення свого образно-символічного поля. Наприклад, у ронделі М. Боровка «Спалахи ріллі», де образний заголовок є генітивною конструкцією зі значенням присвійності та передбачає дуальний характер усього вірша: *Зело квітневе проростає з ребер // Чорнозему, що висвітлив огонь...* (М. Боровко 2000, 28). Тропеїчно такі дуальні образи виражені генітивною і предикативною метафорами, рідше реалізовані за допомогою контексту: *Яріють у весніючих тонах // Високі ріллі й чисті перевесла* (М. Боровко 2000, 32); *Променя плуг переорює тьму* (М. Боровко 2006, 39).

Суть у реалізації дуальних образів за допомогою контексту полягає у своєрідному перетягуванні додаткового функціонально-стилістичного навантаження узуальною лексичною одиницею мови при контактному функціонуванні з маркованим словом. За таким принципом побудовані образні комбінації водної та повітряної стихій. Наприклад: *Піала неба – з відблиском оливи* (М. Боровко 2006, 36); *Ловляться думи в розхмарені верші* (М. Боровко 2006, 38); *У келисі небеснім – трутизна* (М. Боровко 2000, 164); *Космічний лет! Він не боїться гребель!* (М. Боровко 2000, 117); *Випрошую в Ярила рало* (М. Боровко 2000, 94); *Бризками серпневими завітчалось небо* (М. Боровко 2000, 159).

Оригінальної стилістики у поетичному тексті набувають контексти, переважно в описово-розповідних тональностях, з такими лексемами, як *дим*, *попелище*, *попіл*, *тилюга*, *туман*, *мул*. Саме вони вносять у тексти ронделів образність із безперервно мінливою матерією. Як зазначає Г. Башляр, «за допомогою цих мініатюризованих форм види матерії, відповідні певним стихіям, сполучаються між собою. Це ніби чотири останки чотирьох стихій» [2, с. 157]. Нерідко в одному контексті такі лексеми поєднуються із одиницями інших стихій, що надає їм різноманітного емоційно-експресивного забарвлення.

У ронделевій творчості українських поетів подібні лексичні одиниці перебувають переважно на негативному полюсі, інколи мають нейтральне емоційно-експресивне забарвлення та в поетичному тексті супроводжують мотиви смутку, незгоди, закінчення чогось тощо. Наприклад: *Цілюю пам'ять, мов уста, // Як тилюга перенапружень // В жадання*

крил перероста (Н. Горішна 2006, 167); *Ще промінь – і спливе туман...* (М. Йогансен, 51); *Та між нами – ні попелиця* (Н. Горішна 2007, 163); *Ще літо не відлітувало, // А пахнуть з осені дими* (П. Поліщук 1999, 136); *Бо прагнення розкуття і новацій // Намулом тісно облягає став* (М. Боровко 2000, 178); *Як попелом понад світом // Села розліталась сила* (М. Боровко 2000, 60).

Поетика дуальних образних структур у ронделевих текстах характеризується різноманітною комбінацією мовно-виражальних засобів з лексичними компонентами на позначення першостихій. Подібні поєднання відзначаються індивідуально-авторською оказіональністю, що зумовлене граматичною пластичністю та контекстуальною антонімічно-оксиморонною сполучуваністю лексичних компонентів, співвіднесення із різними першостихіями, у складному тропейно-образному утворенні.

У поетичній мові українських авторів найбільш очевидними та найчастіше вживаними мовно-виражальними засобами є генітивна порівняльно-метафорична конструкція, предикативна метафора, сполучникове порівняння. Потрібні образи побудовані здебільшого на зооморфізованій метафоричній, приписуванні властивостей чи ознак істот тваринного світу природним явищам або реаліям, пов'язаним з певною стихією.

У текстах ронделів українських поетів архетип стає потужним засобом вираження думки та зображення явищ дійсності. Реальний предмет нерідко набуває образності, поетичної значимості лише завдяки його архетипній означуваності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Александрова А.А. Мифологеми воды и воздуха в творчестве И. Бродского: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.01.01 / А.А. Александрова – М., 2007. – 24 с.
2. Башляр Г. Вода и грезы. Опыт о воображении материи / Г. Башляр; [пер. с франц. Б.М. Скуратова]. – М.: Издательство гуманитарной литературы, 1998 – 268 с. – (Французская философия XX века).
3. Башляр Г. Грезы о воздухе. Опыт о воображении движения / Г. Башляр; [пер. с франц. Б.М. Скуратова]. – М.: Издательство гуманитарной литературы, 1999. – 344 с. – (Французская философия XX века).
4. Башляр Г. Земля и грезы о покое / Г. Башляр; [пер. с франц. Б.М. Скуратова]. – М.: Издательство гуманитарной литературы, 2001. – 320 с. – (Французская философия XX века).
5. Башляр Г. Психоанализ огня / Г. Башляр; [пер. с франц. Б.М. Скуратова]. – М.: Издательство гуманитарной литературы, 1993. – 176 с. – (Французская философия XX века).
6. Боровко М. Квіти мого саду. Поезії. – К.: Видавець Карпенко В.М., 2006. – 92 с.
7. Боровко М.М. Різдво весни. Ліричний триптих: Поезії. – К.: Генеза, 2003. – 96 с.
8. Боровко М.М. Ронделі. Поезії: видання друге, доповнене. – К.: Генеза, 2000. – 192 с.
9. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К.: Ірпінь: Перун, 2005. – 1728 с.
10. Горішна Н. Бджола на асфальті. – Черкаси: Брама-Україна, 2006. – 220 с.
11. Горішна Н. Розп'яття осені. – Черкаси: Брама-Україна, 2007. – 264 с.
12. Григорьев В.П. Поэтика слова: (на материале русской советской поэзии) / В.П. Григорьев; [отв. ред. А.Д. Григорьева]. – М., 1979. – 343 с.
13. Єрмоленко С.Я. Лінгвостилістика: основні поняття, напрями й методи дослідження / С.Я. Єрмоленко // Мовознавство. – 2005 – № 3-4 – С. 112-125.
14. Єрмоленко С.Я. Синтаксис віршової мови (на матеріалі української радянської поезії) / С.Я. Єрмоленко. – К.: Наукова думка, 1969. – 94 с.
15. Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика: деякі аспекти досліджень / В.В. Жайворонок // Мовознавство. – 2001. – № 5. – С. 48-63.
16. Йогансен М.Г. Поезії / М.Г. Йогансен. – К., 1989. – 190 с.
17. Кунцман П. Філософія: dtv-Atlas / Кунцман П., Буркард Ф.-П., Відман Ф.; пер. з 10-го нім. вид.; худож. Аксель Вайс; наук. ред. пер. В.П. Розумний. – К.: Знання-Прес, 2002. – 296 с.
18. Кучеренко І.К. Актуальні проблеми граматики / І.К. Кучеренко. – Львів: Світ, 2003. – 228 с.
19. Кучеренко І.К. Порівняльні конструкції мови в світлі граматики / І.К. Кучеренко. – К.: Київський ун-т. – 1959. – 106 с.
20. Литературная энциклопедия терминов и понятий / [гл. ред. и сост. А.Н. Николюкин / Институт научн. информации по общественным наукам РАН]. – М.: Интелвак, 2003. – 1600 с.
21. Литературный энциклопедический словарь / [авт.-сост. Бонч-Бруевич Е.И.]. – М., 1987. – 750 с.
22. Мала філологічна енциклопедія / [укладали: О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк]. – К.: Довіра, 2007. – 478 с.
23. Мацько Л.І. Стилістика української мови: підручник [для студ. філологічн. спец. вищ. навч. закл.] / Л.І. Мацько, О.М. Сидоренко, О.М. Мацько; за ред. Л.І. Мацько. – 2-е вид., випр. – К.: Вища школа, 2005. – 462 с.
24. Мелетинский Е.М. Поэтика мифа / Е.М. Мелетинский. – М.: Наука, 1976. – 407 с.
25. Мойсієнко А.К. Слово в аперцепційній системі поетичного тексту. Декодування Шевченкового вірша: монографія / А.К. Мойсієнко. – К.: Сталь, 2006. – 304 с.
26. Мойсієнко А. Мене любов'ю засвітили скрипки. – К.: Правда Ярославичів, 2006. – 121 с.
27. Онопрієнко Т.М. Епітет у системі тропів сучасної англійської мови (Семантика. Структура. Прагматика): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04. / Т.М. Онопрієнко. – Харків, 2002. – 19 с.
28. Поліщук П. Оглянься: Поезії. – Умань, 1999. – 201 с.
29. Поліщук П.М. Любосвіт: Поезії. – К.: Редакція часопису «Народознавство», 2002. – 200 с.
30. Пригодій С. Архетипна критика «Книги шкідців» Вашингтона Ірвінга / С. Пригодій // Вісник Львівського університету. Серія філол. – 2004. – Вип. 33. – Ч. 2. – С. 57-65.
31. Савченко А.Н. Речь и образное мышление / А.Н. Савченко // Вопросы языкознания. – 1980. – № 2. – С. 21-32.
32. Ткаченко А. Мистецтво слова: Вступ до літературознавства: [підручник для студ. гуманітарних спец. вищих навч. закладів] / А. Ткаченко. – 2-е вид., випр. і доповн. – К.: Київський університет, 2003. – 448 с.
33. Топоров В.Н. Миф. Ритуал. Символ. Образ: Исследования в области мифопоэтического: [избранное]. / В.Н. Топоров. – М.: Прогресс-Культура, 1995. – 623 с.
34. Усатенко Г.О. Образно-символічна система художнього часу українського пісенного фольклору: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.09 / Г.О. Усатенко. – К., 1994. – 18 с.
35. Філіпчик О.Й. Синтаксичні засоби створення образу (на матеріалі сучасної американської поезії): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / О.Й. Філіпчик. – Одеса, 2000. – 16 с.
36. Філософія: [курс лекцій] / Л.В. Губерський, І.Ф. Надольний, В.П. Андрущенко та ін.; за ред. І.Ф. Надольного]. – К.: Вікар, 2000. – 516 с.
37. Шилков Ю.М. Метафора и мифологический образ («огонь» и «вода» в библейской поэзии по И.Г. Франк-Каменецкому) / Ю.М. Шилков // Смыслы мифа: мифология в истории и культуре: Сборник в честь 90-летия профессора М.И. Шахновича. Серия «Мыслители». – Вып. № 8 – СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2001. – С. 300.
38. Шурко Л.Т. Образ землі в українському та світовому епосі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.07 «Фольклористика» / Л.Т. Шурко. – К., 2001. – 18 с.

39. Юнг К.Г. Душа и земля // Юнг К.Г. Проблемы души нашего времени. – М., 1993. – С. 134-157.
40. Якимчук Б.А. Образ в структурі творчої діяльності / Б.А. Якимчук; [Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України]. – К.: Міжнар. фін. агенція, 1998. – 16, [1] с.
41. Яковенко І.В. Творчість Фленнері О'Коннор: архетип та «літературна теологія»: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.04. «Література зарубіжних країн» / І.В. Яковенко. – К., 2003. – 20 с.

The article presents the poetics of dual and triple images of water, fire, earth and air first elements in rondels by M.Borovko, N.Gorishna, M.Yogansen, A.Mojsijenko and P.Polischuk. The features of systems functioning of the lexical facilities and grammatical-syntactic units are shown. The study described the principles of lexical and syntactic units connection and their combinations in a difficult figurative construction.

Key words: rondel, difficult figurative construction, linguistic-expressive facilities.

ПРОБЛЕМИ КАТЕГОРІЙНОЇ МОРФОЛОГІЇ ТА МОРФОЛОГІЧНОГО ОСВОЄННЯ ЗАПОЗИЧЕНЬ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

А. Ю. Габай

АНАЛІТИЧНІ ПРИСЛІВНИКИ З ЦІЛЬОВОЮ СЕМАНТИКОЮ ЯК ВИРАЗНИКИ СИНТАКСИЧНОЇ АДВЕРБІАЛІЗАЦІЇ

У статті проаналізовано аналітичні прислівники синтаксичного ступеня адвербіалізації з цільовою семантикою у сучасній українській мові, на тлі транспозиційних особливостей розмежовано домінантні та периферійні прийменниково-відмінкові форми зі значенням мети, з'ясовано особливості граматичної експлікації та лексичного наповнення конструкцій у прислівниковій позиції.

Ключові слова: синтаксична адвербіалізація, прийменниково-відмінкова форма, відмінок, цільова семантика.

Логічні прийменники становлять особливий семантичний тип прийменників. Подібно до просторових і темпоральних, вони протиставляються за семантичною ознакою контактності – дистантності, яка модифікується в них в ознаку одночасності – різночасності [4, с.340].

Цільове значення, або значення мети, є одним із центральних у системі логічних прийменників. Дослідниця категорії причини Л.Дубовик зауважує, що причинові зв'язки характерні для світу природи, а світу людини притаманні цільові, оскільки причина асоціюється з ненормативними явищами й негативною оцінкою, а мета – з позитивними подіями й оцінкою. Мета пов'язана з активною дією; незрозумілість дії людина співвідносить з невиявленням її мети. Значення причини і мети пов'язані онтологічно, оскільки бажання досягти мети постає причиною дії [5, с.34].

В.Лещенко вважає, що цільові відношення є важливим складником широкої семантичної категорії (і відповідного функціонально-семантичного поля) зумовленості [9, с.104].

На думку З.Іваненко, прийменникові конструкції мети в сучасній українській мові – одне з мікрополів у складній системі макрополя обставинного значення. Мікрополе мети у свою чергу об'єднує два семантико-синтаксичних ряди, або підмікрополя. Кожен із цих рядів у межах цільових відношень відтворює специфічні відтінки, зумовлені лексичним наповненням прийменникових конструкцій. Перший семантико-синтаксичний ряд становлять моделі з прийменниками *для, на, до, в, під, з метою*, що виражають відношення власне-мети або призначення дії чи об'єкта. До другого ряду належать конструкції з прийменниками *для, задля, заради, ради, про, в ім'я, в інтересах*. Вони передають здебільшого причиново-цільові відношення або позначають особу чи предмет, заради яких відбувається дія. Усі прийменникові сполуки мети об'єднуються в одне мікрополе на підставі спільного значення мотивації дії. Але якщо в конструкціях першого підмікрополя поняття мотивації виступає тільки як мета дії, то в сполуках другого підмікрополя це ж поняття мотивації передається як мета дії, ускладнена відтінками причинового значення. Мета в таких словосполученнях виступає приводом до виконання якоїсь чинності. Конструкції першого підмікрополя (з прийменником *для, на, до, в, під, з метою*) виконують в українській мові дві семантичні функції – вказують на мету або призначення дії чи об'єкта [7, с.3-4].

І.Вихованець указував, що значення мети ґрунтується на семантичних ознаках наступності у плані часової перспективи, гіпотетичної модальності бажальності, специфіки події, що виступає бажаним наслідком. За семантичними особливостями форми в цільовій функції він поділив на дві підгрупи: прийменники *для, на, з метою, на предмет, під, по, за, в, про* виражають значення власне-мети; *задля, заради, в ім'я, в інтересах* передають семантичний відтінок присвяти [3]. Основним засобом вираження мети в сучасній українській мові є спеціалізований прийменник *для*, його стилізованими еквівалентами виступають прийменники *з метою* (переважно науковий стиль) *на предмет* (діловий стиль) [2, с.224].

А.Загнітко та Н.Загнітко прийменниково-відмінкові сполуки зі значенням мети називають такі: *в (у) + зн.в., во + зн.в., для + род.в., з (зі, із, зо) + ор.в., задля + род.в., заради + род.в., на + зн.в., під + м.в., по + м.в., по під + зн.в., про + зн.в., у (в, ув, уві) + дав.в., ради + род.в., з метою + род.в., в інтересах + род.в., з нагоди + род.в., на випадок + род.в., в ім'я + род.в., на горі + дав.в., на спогад + дав.в., на спогад про + зн.в., на згадку + род.в., на згадку про + зн.в., з примхи + род.в., на благо + род.в., на (у) віддяку за + зн.в., на відзнаку + дав.в., на втіху + дав.в., на доказ + род.в., на допомогу + дав.в., на захист + род.в., на підкріплення + род.в., на пам'ять про + зн.в., на підтвердження + род.в., на (у) підтримку + род.в., на (у) подяку + род.в., на шкodu + дав.в., у пошуках + род.в.* Також зауважили, що прийменники із семантикою мети в українській мові постійно поповнюються новими конструкціями з різноманітними семантичними відтінками [6, с. 136-137].